

ФІЛОСОФІЯ.

Філософія освіти.

Соціальна філософія та філософія історії

УДК 37.015.31

Концептуальні засади духовно-ціннісних освітніх орієнтацій

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF SPIRITUAL AND VALUE-BASED EDUCATIONAL ORIENTATIONS

РОГОВА Олена – кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри філософії, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради, вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, Україна

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5498-6897>

ВИСОЦЬКА Ольга – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради, вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, Україна

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1265-7582>DOI <https://doi.org/10.54891/2786-7005-2022-2-1>

ROHOVA Olena – Ph.D., Associate Professor, Professor of Department of Philosophy, Communal Institution of Higher Education "Dnipro Academy of Continuing Education" of Dnipropetrovsk Regional Council", 70, Volodymyr Antonovych Str., Dnipro, 49006, Ukraine

VYSOTSKA Olha – D.Sc. (Philosophy), Professor, Head of the Philosophy Department, Communal Institution of Higher Education "Dnipro Academy of Continuing Education" of Dnipropetrovsk Regional Council", 70, Volodymyr Antonovych Str., Dnipro, 49006, Ukraine

Анотація. У статті розглянуто концептуальні засади духовно-ціннісних освітніх орієнтацій. Визначено методологічні аспекти екзистенціальної, культуроцентричної, релігійно-гуманістичної філософії освіти, здійснено аналіз впливу цих підходів на освітню систему. Духовно-ціннісна освіта спрямована на розвиток цінностей, етичних принципів, формування розуміння сенсу та змісту життя в особистості. Доведено, що духовно-ціннісні освітні орієнтації формуються як під впливом різних релігійних традицій, які підкреслюють важливість морального і духовного розвитку людини, так і відповідних філософських вчень, у межах яких освіта розглядається як засіб просування цінностей і людських чеснот. Розкрито духовно-ціннісний потенціал екзистенціальної освіти в Україні з точки зору її концептуалізації. Описано роль таких найважливіших екзистенціалів людини як свобода, справедливість, відповідальність, що впливають на формування духовно-моральних рис особистості. Окреслено перспективи культуротворчої діяльності, основні принципи та моделі культурологічної освіти. Проаналізовано феномен освіти як одного із механізмів трансляції цінностей засобами культури. Визначено, що інтегральним результатом культурологічної спрямованості змісту освіти виступає становлення людини, готової до гуманістично орієнтованого вибору та здатної володіти багатоміжними компетенціями. Розкрито питання духовно-ціннісної релігійної освіти, її потенціал як джерела духовного досвіду особистості, доведено роль релігії як ресурсу її розвитку. Виявлено, що теорії екзистенціальної, культуроцентричної та релігійно-гуманістичної освіти як ключові парадигмальні орієнтації духовно-ціннісного компоненту освітньої діяльності сприяють особистісній і суспільній трансформації через культивування цінностей і чеснот, необхідних для створення більш справедливого, милосердного і гармонійного суспільства. Доведено важливість цілісного підходу до освіти, який визнає складність людської природи та необхідність сприяння інтелектуальному, емоційному та етичному зростанню особистості.

Ключові слова: духовність, цінності, освіта, концептуальні засади, освітні орієнтації.

Summary. The article deals with the conceptual foundations of spiritual and value-based educational orientations. The methodological aspects of existential, culture-centered, religious and humanistic philosophy of education are defined, and the impact of these approaches on the educational system is analyzed. Spiritual and value-based education is aimed at developing values, ethical principles, and forming an understanding of the meaning and content of life in the individual. It is proved that spiritual and value-based educational orientations are formed both under the influence of various religious traditions that emphasize the importance of moral and spiritual development of a person, and relevant philosophical teachings, within which education is seen as a means of promoting values and human virtues. The spiritual and value potential of existential education in Ukraine is revealed in terms of its conceptualization. The role of such

important human existentials as freedom, justice, responsibility, which influence the formation of spiritual and moral traits of a personality, is described. The prospects of cultural activity, basic principles and models of cultural education are outlined. The phenomenon of education as one of the mechanisms of transmitting values through culture is analyzed. It is determined that the integral result of the cultural orientation of the content of education is the formation of a person who is ready for a humanistic choice and is able to possess multifunctional competencies. The issues of spiritual and value-based religious education, its potential as a source of spiritual experience of the individual are revealed, the role of religion as a resource for its development is proved. It is revealed that the theories of existential, culture-centered and religious-humanistic education as key paradigmatic orientations of the spiritual and value component of educational activities contribute to personal and social transformation through the cultivation of values and virtues necessary for creating a more just, merciful and harmonious society. The importance of a holistic approach to education, which recognizes the complexity of human nature and the need to promote the intellectual, emotional and ethical growth of the individual, is proved.

Key words: spirituality, values, education, conceptual foundations, educational orientations.

Вступ. Духовно-ціннісні орієнтації освіти визначають основним джерелом розвитку людини її духовність і ґрунтуються на переконанні, що освіта має бути спрямована не лише на стимулювання інтелектуальних здібностей, а й на сприяння духовному та моральному зростанню. Ці підходи до освіти підкреслюють важливість таких цінностей як милосердя, емпатія, добротність, соціальна відповідальність, і розглядають освіту як засіб сприяння особистим і суспільним перетворенням.

Визначення концептуальних засад духовно-ціннісних освітніх орієнтацій може бути складним завданням через низку проблем. Серед них слід виокремити такі як відсутність загальноприйнятого визначення духовності та цінностей в освітньому контексті, певна суб'єктивність в їх інтерпретації, багатовимірність цих понять, що охоплюють когнітивні, емоційні, соціальні та моральні аспекти людського досвіду. Тому розкриття сутнісних складових концептуальних засад освітніх орієнтацій, сформованих у різних теоретико-методологічних системах, дозволить розробити комплексні рамки, які можуть ефективно спрямовувати їх реалізацію на духовно-ціннісне становлення особистості.

Аналіз останніх досліджень. Питання концептуальних засад духовно-ціннісних освітніх орієнтацій є надзвичайно важливим за сучасних умов. Можна спостерігати в останні роки значне зростання інтересу до духовно-ціннісної освіти, яка має на меті сприяти розвитку цінностей, етичних принципів, а також відчуття мети і сенсу життя в особистості. Цей тип освіти часто розглядається як спосіб відповіді на виклики швидкозмінного і складного світу, де традиційні джерела сенсу і моралі можуть бути поставлені під сумнів. Серед ключових філософів, які зробили внесок у цю сферу, – А. Макінтайр, Ч. Тейлор, Ю. Габермас, якими підкреслювалася важливість нарративу і традицій у формуванні етичних рамок, а також роль освіти у сприянні моральному та духовному розвитку особистості. Питаннями духовно-ціннісної освіти переймався такий український дослідник як В. Сухомлинський, який вважав, що освіта має бути спрямована на розвиток цілісної особистості та утвердження моральних і духовних цінностей. Він наголошував на важливості просування духовних і моральних цінностей в освіті [23, с. 28]. У полі зору таких сучасних українських

вчених як В. Довбня [7], С. Гордієнко [6], В. Кізіма, [13], М. Култаєва [14], Т. Мар'єнко [27], М. Романенко [21] – питання природи духовності, взаємозв'язок між духовністю та освітою, роль цінностей в освіті, визначення концептуальних засад духовно-ціннісної освіти як засобу не тільки духовного зростання особистості, але й передачі цінностей майбутнім поколінням. Одночасно досі не має концептуалізації основ духовно-ціннісних освітніх орієнтацій, зокрема, досі не використовується методологічний потенціал екзистенціальної, культуроцентричної, релігійно-гуманістичної філософії освіти, не здійснено аналізу впливу цих підходів на освітню систему.

Мета статті – з'ясувати сутнісні складові концептуальних засад духовно-ціннісних освітніх орієнтацій, сформованих у різних теоретико-методологічних системах координат, що найбільше сприяють духовно-ціннісному становленню особистості.

Виклад основного матеріалу. Концептуальні засади духовно-ціннісних освітніх орієнтацій можна простежити в різних філософських і релігійних традиціях. Наприклад, індійська філософія Веданти наголошує на духовному вимірі освіти, розглядаючи її як засіб досягнення самореалізації та просвітлення. Аналогічно, вчення Конфуція підкреслює важливість морального виховання та розвитку людини за допомогою освіти. У західній філософії концептуальні засади духовно-ціннісної освіти розкривалися у роботах, зокрема, Аристотеля, який розглядав освіту як засіб культивування чеснот. Також прослідковується традиція визначення ключового значення духовно-моральних чеснот в освіті від вчень Августина до І. Канта, де останній підкреслював важливість моральної автономії та категоричного імперативу як базису духовно-ціннісної поведінки особистості. У цілому, духовно-ціннісні освітні орієнтації формуються як під впливом різних релігійних традицій, які підкреслюють важливість морального і духовного розвитку людини, так і відповідних філософських вчень, в межах яких освіта розглядається як засіб просування цінностей і людських чеснот. Визначимо ключові парадигмальні орієнтації духовно-ціннісного компоненту освітньої діяльності, які представлені теоріями екзистенціальної, культуроцентричної та релігійно-гуманістичної освіти.

а) Екзистенціальні концептуальні засади

Аналіз наукових джерел свідчить, що екзистенціальний підхід до освіти має низку передумов, визначених у працях багатьох філософів. Практично всі, хто розробляв ідеї екзистенціальної філософії або психології, екстраполювали їх на проблеми виховання та освіти людини. Ідея екзистенціального підходу наявна в багатьох філософсько-освітніх працях і минулого, і сучасності.

Про власний досвід життя дитини як найважливіший чинник успішного виховання писали М. Монтень у XVI ст., Ж.-Ж. Руссо в XVIII ст. і після них – Д. Дьюї, М. Монтессорі, П. Каптерев у XX ст. Так, М. Монтень підкреслював, що все потрібне дитині повинно досягатися її власним досвідом. Ж.-Ж. Руссо наголошував на важливості виховання людини, яка ні від кого б не залежала, цінувала свою свободу та була здатна її захищати. Але найбільший вплив на становлення екзистенціальної освіти зробили філософські пошуки мислителів XIX–XX століть, що заклали філософський фундамент екзистенціалізму в освіті, а саме С. К'єркегор, Ф. Ніцше, М. Гайдеггер і, особливо, – Ж.-П. Сартр та М. Бубер. Освітня проблематика знаходить віддзеркалення у творах відомих філософів-екзистенціалістів, а також у художній літературі цього напрямку (Н. Аббаньяно, Г. Гадамер, А. Камю, С. К'єркегор, Р. Рільке, К. Ясперс та ін.).

Такі найважливіші екзистенціали, як свобода та відповідальність визнавалися як цінності і цілі виховання людини К. Ушинським, В. Зеньковським. Свободу вони вважали головною умовою самоствердження і саморозвитку особистості.

У Німеччині в 50-ті роки минулого століття виникає напрям екзистенціальної герменевтики філософії освіти (О. Ф. Больнов, І. Дерболав, К. Дінельт, Г. Рот та ін.), в межах якого акцентується увага на аспектах духовного рівня людини, не заглиблюючись у її біологічне й соціальне підґрунтя та в дані емпірико-аналітичних наук.

Окремо необхідно відзначити дослідження Л. Колберга, який вважав, що формування у дітей справедливості як екзистенціальної властивості означає формування їх моральності в цілому. При цьому його метод дилем за суттю був спрямований на формування духовно-моральних рис особистості шляхом ціннісного вибору. Таким чином, Л. Колберг вбачав розвиток у дітей справедливості екзистенціальною властивістю [29, с. 56].

Впроваджувана в нашу вітчизняну школу в XX столітті ідеологізована освітня політика зводила нанівець суб'єктивну роль людини й практично не вирішувала завдання розвитку індивідуальності в екзистенційно-ціннісному вимірі. Незважаючи на це, низка відомих освітян прагнула до запровадження суб'єктно-ціннісного підходу в навчанні і вихованні учнів. Це перш за все В. Сухомлинський, Л. Виготський, С. Шацький, які шукали «людське коріння» в дитині, підліткові. Проблеми раннього становлення етичного вибору у дітей також турбували зазначених авторів. Освітні концепції екзистенціалізму спираються не тільки на філософські розробки, але

і на екзистенціальний напрям в психології (Л. Бінсвангер, М. Босс, А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс, В. Франкл, Е. Фромм).

Надання сучасній освіті онтологічного та екзистенціального виміру принципово змінює методологію освітньої практики в рамках нового філософського бачення соціальної сутності освіти. У цьому контексті значних успіхів досягла Л. Овдієнко [18].

Зауважимо, що до недавнього часу вважалося, що екзистенціальна концепція освіти пропагує песимістичний погляд на людину як на істоту, що знаходиться в постійному русі, зміні, але при цьому ніколи не досягає досконалості. Такий погляд відкидав всі передумови, що ґрунтувалися на поступовому вдосконаленні людини. А екзистенціалізм вважався несумісним з прогресивними тенденціями розвитку освіти.

Сьогодні дослідники філософії освіти намагаються знайти можливості для синтезу ідей екзистенціальної філософії у сучасну концептуальну базу духовно-ціннісної освіти, а також розглядають її як підставу для розвитку нових напрямів в освіті. Вони намагаються додати цій філософії оптимістичного характеру, закликають до подолання старого «негативного» екзистенціалізму і створення «позитивного» екзистенціалізму шляхом збагачення його новим змістом. Зокрема, на думку О.-Ф. Больнова, необхідна внутрішня трансформація людини, перехід од відчаю та безвір'я до оптимізму й упевненості. У цій царині він бачить широкі можливості оновлення самої освіти [28, р. 128].

Обов'язковою умовою становлення особистості у критичній педагогіці є свобода. Освіта в ній постає як практика свободи. На думку П. Фрейре. «свободу не приносять революції, національно-визвольні війни і т. п. Адже недостатньо для реальної свободи повалити диктатора, потрібно вбити його в собі. Для того, щоб здобути свободу, людині необхідно, по-перше, зрозуміти причини пригноблення; по-друге, позбутися двоїстості, яка притаманна її внутрішньому світу: з одного боку – прагнення до свободи, а з іншого – страх свободи» [26, с. 272]. Визволення стає можливим завдяки діалогу і критичному осмисленню реального світу, тобто через відкритість і постійну взаємодію з ним у процесі пізнання.

Розкриття духовно-ціннісного потенціалу екзистенціальної освіти в Україні з точки зору її концептуалізації та впровадження все ще знаходиться, швидше, у вигляді усвідомленої необхідності, поставленої і сформульованої проблеми, аніж у стані розвинутого теоретичного дискурсу. Цікавою, з точки зору нашого дослідження, є праця І. Карпенко та К. Карпенко, які вважають необхідним врахування підходу «до повсякденності як масової творчості форм життя, як соціогенетичного процесу цивілізації, що враховує порядок панування і підпорядкування, виховання і освіти» [12, с. 12].

Вітчизняний науковець О. Мілова, досліджуючи філософсько-освітню концепцію постмодернізму, наводить вислів Л. Ваховського, який зазначає, що «людина та її буття у світі» є тим «спільним предметом», яким «філософія та педагогіка завжди були пов'язані», тому що філософія розглядає сутність

людини та її існування, а педагогіка – людську діяльність [16, с. 69]. Філософи посткласичної доби, як і всі мислителі, не стали винятком. Вони також досліджували проблему людини і, розглядаючи її, відмовлялися від орієнтації на абстрактне загальне, а переорієнтувалися на локально особливе, виняткове людське життя. Вони намагалися відійти від концепції «цілісної індивідуальності», від «конформістського одновимірного типу людини» як продукту цивілізації розуму, поставити під сумнів ідею існування уніфікованого, незмінного «Я», сформуванню альтернативний образ людини. Разом із формуванням нового образу людини філософи-постмодерністи переоцінюють і її предметну діяльність, зазначає О. Мілова. Вони переносять акцент із зовнішньої діяльності на «внутрішнє сенсотворення та стан свободи», з питання «що я повинен робити?» на питання «яким я повинен бути?» [16, с. 71].

В свою чергу, В. Кізіма стверджує, що головне завдання сучасної освіти полягає в навчанні оптимальній поведінці в будь-яких життєвих ситуаціях, бо людина у своїй життєвій заклопотаності акцентує увагу не стільки на собі або на умовах свого життя, скільки на змінних комплексах життєдії «людина+обставина», тобто на реальних життєвих ситуаціях, оптимальна поведінка в яких і управління якими і складає насправді його перманентну проблему. При цьому дослідник вважає, що сучасна освіта повинна бути органічно пов'язана з америчною та сизигічною діяльностями: «Амерична діяльність - це осмислена поведінка та дії людини в невизначених, перехідних і нестійких ситуаціях, що супроводжуються як життєвими поразками і невдачами, так і ефективними вирішеннями, здавалося б, нерозв'язних проблем. У разі, коли вона веде до максимальної свідомої гармонізації відносин людини і світу, її можна визначити як сизигічну діяльність» [13, с. 54].

Слід зазначити, що аналіз досліджень, присвячених екзистенціальній орієнтації освіти, виявив ряд суперечностей: між пошуками сучасною вітчизняною освітою філософського фундаменту духовності та недостатньою затребуваністю пропонованого екзистенціальною філософією теоретичного осмислення проблем сучасної освіти; між зростаючим інтересом до освітніх ідей екзистенціальної філософії в рамках загального процесу гуманізації освіти і критичною однобічністю досліджень у цій галузі в нашій країні.

Виявлені суперечності свідчать про існування гострої потреби в системному осмисленні та цілісному використанні духовно-ціннісних основ екзистенціальної орієнтації освіти. Освітні завдання полягають в сприянні тому, щоб виникло розуміння зростаючою особистістю самої себе та усвідомлення потужності впливу цього розуміння на становлення власної особистості, своєї індивідуальності. Цьому допомагає переживання себе як суб'єкта, якого оточує світ, і розуміння відповідальності за зроблений екзистенціальний вибір.

б) Культуроцентричні концептуальні засади

Проблема духовно-ціннісного наповнення змісту освіти крізь призму культурних процесів не є новою.

Вона періодично з'являється не тільки у вітчизняній, але й у світовій освітній системі. У сучасних умовах її визначають як процес переходу від знаннево-просвітницької парадигми до культуротворчої, від «людини освіти» до «людини культури». Нові соціокультурні реалії висувають сьогодні інші вимоги, окреслюючи завдання виховання і навчання в просторі культури, визначаючи такі перспективні вектори розвитку, як ціннісно-смысловий підхід, повернення до духовних основ буття, до культуротворчої діяльності та інших гуманістичних принципів. Це зумовлює чітку тенденцію до нових підходів навчання та виховання в ціннісному просторі, які дозволять розглянути освіту в контексті її культурологічного існування, тобто з боку того, чим вона є для людини, якого ціннісно-змістовного наповнення набуває освіта в процесі її життєдіяльності, а також проаналізувати феномен освіти як один із механізмів трансляції цінностей засобами культури.

Характер змісту культурологічної освіти такий, що ми маємо право розглядати не тільки процес вивчення художньої культури, але і загальнокультурну підготовку при викладанні гуманітарних і природничо-наукових дисциплін, що забезпечують формування знань, умінь, навичок, досвіду вирішення творчих завдань, емоційно-ціннісного ставлення до явищ культури.

Освіта – соціокультурний феномен. На принцип культуровідповідності освіти вказували А. Дістерверг, К. Ушинський, В. Сухомлинський тощо. Значний внесок у дослідження аспектів освіти, орієнтованих на культуру, зробили ідеї про полікультурність, діалогічність культур. Заслужують уваги концепції Л. Віготського (культурно-історичний підхід до розвитку особистості через послідовність стадій цього розвитку), Г. Ортеги-і-Гассета (філософія естетичної культури). Базовими теоріями культуроцентричної освіти є філософська концепція духовної діяльності, взаємозв'язку культури та моралі особистості, культури та освіти (наприклад, робота Г. Балла [1]).

Відомо, що у теорії культури духовні цінності посідають особливе місце. Культура, за визначенням Г. Ріккерта, «процес реалізації загальних соціальних цінностей протягом історичного розвитку» [20, с. 12], а цінності визначають зсередини, з глибин індивідуального та соціального життя те, що ми називаємо культурою народу і суспільства, і саме так цінності стають ядром культури. Виховну роль мистецтва досліджував Г. Ващенко. Мистецтво як складову духовного життя розглядали В. Лозовой, М. Колесніков, О. Колеснікова [8, с. 112–114].

Аналітичний огляд досліджень освіти в контексті культури показує, що підґрунтям культуроцентричних версій освіти є культурологічні системні моделі, що використовуються для аналізу та вирішення проблем освітньої ситуації.

Останніми роками були розроблені принципи і створені моделі культурологічної освіти, суть яких зводиться до таких положень: 1) освіта має корелювати з культурою, в якій вона існує, тобто бути адекватною їй; 2) культура як система є головним об'єктом вивчення в її історичності, синхронічному та

діахронічному розвитку; 3) предмет культуроцентричної освіти – місце людини в системі культури, її значення, роль в розвитку, збереженні, відтворенні культури, усвідомлення людини як творця та творіння культури; 4) виховання людини культури є метою культуроцентричної освіти. Ці розробки потужно вплинули як на сам процес модернізації освіти, так і на усвідомлення освітянами того, що на формування духовності особистості впливає соціокультурне середовище та його культурні надбання. Також прийшло розуміння важливості культуроцентричної освіти як чинника, що здатен докорінно удосконалювати особистісне зростання не тільки впродовж періоду навчання, а й протягом усього життя. Інтегральним результатом культурологічної спрямованості змісту освіти виступає становлення людини, готової до гуманістично орієнтованого вибору та здатної володіти багатфункціональними компетенціями.

Не випадково у пошуках метаоснов, а також найбільш загальних і одночасно системоутворюючих парадигмальних установок все більше дослідників звертається до культуроцентричних парадигмальних засад в побудові теорії і практики освіти. При цьому пропонуються різні варіанти теоретичних конструкцій та описів практичних зразків і моделей культуроцентричної освіти. При всіх відмінностях не тільки в назвах, але, що найважливіше, в трактуванні змісту освіти, ці підходи і моделі об'єднує загальне розуміння того, що орієнтація освітньої теорії та практики саме на культуру здатна забезпечити поворот в ціннісних, функціонально-цільових та технологічних пріоритетах освіти на відтворення і розвиток культури, що є магістральним напрямом її подальшої еволюції.

Отже, духовно-ціннісний сенс культури полягає не тільки в створенні цінностей, що поповнюють скарбницю культури, але і в тих змінах, що відбуваються в особистості в процесі їх освоєння. Саме це відкриває можливість теоретичного обґрунтування та практичного втілення освіти, яку ми визначаємо як культуроцентрична духовно-ціннісна освіта.

в) Релігійно-гуманістичні концептуальні засади

Традиційним у національній освіті було використання духовно-ціннісного потенціалу релігії, який сьогодні починає набувати особливо важливого соціокультурного значення. Так, В. Довбня відзначає: «Вивчаючи засади української філософії освіти, не можна не помічати її релігійних витоків. Очевидно, найбільший вплив на філософсько-освітню думку України протягом останнього тисячоліття мала теологія та метафізика християнства. Світоглядно-філософське обґрунтування світу, суспільства, людини і, відповідно, освіти з позицій християнської ідеології перебували в центрі творчих пошуків багатьох українських мислителів» [7, с. 88]. Релігійне вчення про духовний розвиток особистості є системою загальних положень, виділених зі всесвітнього аскетичного досвіду, що передбачає певну етико-психологічну основу, на якій будуються різні психолого-педагогічні підходи, що визначають основні шляхи і методи досягнення головної мети освіти як онтологічного процесу. Вказуючи на фундаментальну основу духовного становлення

особистості, тобто на Святе Письмо та Священний Переказ – кодекс чеснот і джерело гуманності, релігійні, зокрема, християнські мислителі підкреслюють важливе значення всіх відомих у світі наук у засвоєнні вічних начал, даних християнством, поза якими, на думку святих отців, немає істинних шляхів виховання. Цієї позиції дотримуються як східні отці (Василь Великий, Іоанн Златоуст, так і західні (блаженний Августин, Тертуліан). Методологічним орієнтиром виступає ідея освіти як шляху до Богопізнання, що передбачає: 1) духовне наставництво, або допомогу людині в її духовному переродженні; 2) духовне самовиховання, що розглядається як дотримання християнського вчення; 3) благодатне переродження, преображення і обожнення людини за допомогою Святого Духа. Головним завданням, за християнським вченням, є перетворення, що передбачає не просто вдосконалення людини, а її докорінну зміну.

Використання релігійної системи освіти та виховання протягом декількох століть для українців мало результат: святість вважалась вищою з людських чеснот. А вітчизняна освіта базувалася на духовно-ціннісних засадах християнства та біблійних ідеалах, які були штучно виведені за рамки освітнього простору тільки в радянський період. Тому в часи розбудови незалежної держави почали звертати увагу на цей змістовний пласт духовної культури, який здатен зміцнити духовно-ціннісні устої освіти та відродити духовну силу України.

Відродження релігійних традицій наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття дозволило вченим і практикам звернутися до діалогу між світською та релігійною освітою. Зокрема, мають важливий методологічний потенціал побудовані на засадах християнства філософсько-освітні концепції Г. Сковороди та П. Юркевича. Духовно-психологічний, релігійний і філософський зміст антропологічної системи соціальної педагогіки можна розглядати на основі праць К. Ушинського. На нашу думку, доречно також нагадати дослідження таких представників української освітньої думки, як Б. Грінченко, М. Грушевський, М. Драгоманов, П. Житецький, С. Миропольський, О. Кониський, І. Огієнко, С. Русова, що спиралися на етнографічно-культурницьку парадигму в контексті єдності людини та природи, людини та Бога.

Г. Ващенко продовжував українську філософсько-освітню релігійну традицію. Саме на підґрунті християнського гуманізму Г. Ващенко розробляв філософію освіти релігійного спрямування. В. Довбня зауважує з цього приводу: «Серед рис, які визначають специфіку філософії освіти Г. Ващенка, варто виділити її християнський антропологізм... Християнство як «універсальна релігія», на думку Г. Ващенка, не замикається лише в колі вузько національних інтересів і дає можливість плекати загальнолюдські ідеали у сфері освіти і виховання молодого покоління» [5, с. 89]. Він обґрунтовує для освіти та виховання християнській ідеал людини, в основі якого знаходяться віра, надія та любов. Нарешті, дослідження професора та протоієрея В. Зеньковського відображають філософсько-антропологічні підстави виховання

і формування особистості та ідеї православно-гуманістичного напрямку філософії освіти.

Слід зазначити, що на даному етапі в Україні обговорюються питання духовно-ціннісної релігійної освіти під час проведення круглих столів, диспутів, конференцій з релігійно-гуманістичної тематики. На підставі концепції цілісної гуманістичної освіти здійснюється комплекс науково-дослідної, методичної, інноваційної і освітньої діяльності, орієнтованої на релігійно-освітнє ціннісне завдання, розробляються оптимальні шляхи входження релігії до освітнього простору і створення в ньому умов для формуючого впливу релігії на духовно-ціннісний розвиток особистості. Як вважає М. Култаєва, «останніми роками посилюється онтологізація педагогічного мислення, що обумовлено зверненням до його домодерних форм у вигляді есенціалістських обґрунтувань змісту й призначення виховання. Таким прикладом можуть служити філософсько-педагогічні обґрунтування християнського виховання» [16, с. 150].

В опублікованих матеріалах знаходимо спробу запропонувати можливі практичні шляхи при врахуванні існуючих теоретичних надбань для найбільш ефективною реалізації аксіологічної функції релігії. Окремі проблеми такого спрямування знайшли своє відображення в публікаціях В. Балуха (релігійні процеси як чинник формування духовності народу) [2], В. Довбні (вплив християнства на філософсько-освітні погляди Г. Ващенко) [7], М. Лагодича (проблеми викладання християнської етики в загальноосвітніх закладах) [15], В. Єленського (релігійне навчання і виховання в законодавствах і освітніх системах західноєвропейських країн) [9]. Т. Мар'єнко вивчає формування духовного світогляду учнівської молоді на основі релігійних цінностей [27, с. 23–25]. І. Бунакова розглядає етико-релігійну освіту в якості підґрунтя щодо формування духовно-моральних цінностей [3, с. 60]. Л. Філіпович розкриває необхідність детальної розробки та становлення етнології релігії. Вона вважає, що її доцільно розглядати як один з можливих шляхів наукової розробки актуальних проблем залучення молоді до загальнолюдських цінностей, вивчення в тому числі і духовних здобутків власного етносу [25, с. 40]. О. Саган розглядає місце релігії в системі загальнолюдських цінностей у взаємозв'язку релігії та культури [22, с. 5–54]. Т. Нагорна, об'єктивно оцінюючи виховний потенціал основних положень християнської релігії, пропонує розглядати її як один з альтернативних шляхів формування найважливіших рис особистості, підґрунтям яких є загальнолюдські цінності та ідеали [17, с. 126]. М. Закович розкриває питання зв'язку духовності і релігійної освіти [10, с. 42–44]. Ю. Кальниш досліджено процеси становлення духовних шкіл в Україні [11, с. 32–37].

Вважаємо, що у дослідженні духовно-ціннісної проблематики, пов'язаної з цариною релігійної освіти, може допомогти звернення до аналізу накопиченого за останні десятиліття зарубіжного досвіду релігійної освіти в сучасній школі. Так І. Радіонова показує, що у тематичному полі американської філософії освіти та виховання сфера етики і релігії

є тим тематичним підрозділом, де генеруються, зберігаються та відтворюються ціннісні орієнтації та ідеали особистості [19, с. 8–12]. І завдяки релігійним цінностям та ідеалам в американській системі освіти та виховання посилюється значення таких ідеалів, як свобода, рівність, солідарність і демократія.

Зауважимо, що проблеми релігійної освіти зачіпають сьогодні інтереси значної частини населення України. В даний час їх обговорення стає актуальним не тільки для віруючих, але і для невіруючих людей, що знаходить живий відгук у суспільній свідомості. Громадська думка ще досить нестійка щодо даної проблематики, але вже можна з упевненістю сказати, що всі розбіжності, що стосуються релігійної освіти, необхідно вирішувати на підставі закону, з граничною делікатністю, враховуючи існування двох основних позицій: конфесійної, прихильники якої цілком схвалюють розвиток релігійної освіти в Україні у всіх її формах, і світської, яка полягає в обережному ставленні до активного впровадження релігійної освіти в Україні і прагненні дотримуватись світських норм, проголошених в Конституції України та інших законах. Виходячи з того, що релігія може співвідноситись з учнем як ресурс розвитку, що знаходить своє об'єктивне вимірювання і значущість мірою його суб'єктивного ухвалення, подібно до естетичного відчуття прекрасного або етичної категорії правди, саме на підставі останнього може бути сформовані духовно-ціннісні засади особистості засобами релігійної освіти.

Висновки. Загалом, концептуальні засади духовно-ціннісних освітніх орієнтацій підкреслюють важливість цілісної освіти, яка охоплює духовні, моральні та етичні виміри людського розвитку. Ключові парадигмальні орієнтації духовно-ціннісного компонента освітньої діяльності представлені теоріями екзистенціальної, культуроцентричної та релігійно-гуманістичної освіти, що мають на меті сприяти особистісній і суспільній трансформації через культивування цінностей і чеснот, необхідних для створення більш справедливого, милосердного і гармонійного суспільства. Духовно-ціннісна освіта спрямована на розвиток цінностей, етичних принципів, формування розуміння сенсу та змісту життя в особистості. Духовно-ціннісний потенціал екзистенціальної освіти полягає у сприянні формування духовно-моральних рис особистості на прикладі таких найважливіших її екзистенціалів як свобода, справедливість та відповідальність. Також важливою залишається потреба культуротворчої діяльності, побудова нових моделей культурологічної освіти. В свою чергу, духовно-ціннісна релігійна освіта може розглядатися як важливий ресурс розвитку особистості, формування її моральних якостей. В цілому, сучасні підходи до концептуалізації духовно-ціннісної освіти розкривають взаємозалежність духовності, цінностей та освіти. Вони підтверджують важливість цілісного підходу до освіти, в якому віддзеркалюється складність людської природи та необхідність сприяння інтелектуальному, емоційному та етичному зростанню особистості.

Список використаних джерел

1. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах). Житомир: ПП «Рута», «Волинь». 2008. 232 с.
2. Балух В. Релігійні процеси як чинник формування духовності народу. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці, 2003. Вип. 163–164: Філософія. С. 11–12.
3. Бунакова И. В. Этическое-религиозное образование как основа формирования духовно-моральных ценностей. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. Науковий журнал. Випуск 2. Дніпропетровськ: ДНУ, 2011. С. 59–64.
4. Быстрицкий К. Б., Козловский В. П., Пролеев С. В., Малахов В. А. Бытие человека в культуре: опыт онтологического подхода. АН Укр., Ин-т философии. Киев: Наукова думка, 1992. 173 с.
5. Ващенко Г. Виховна роль мистецтва. Твори. Праці з педагогіки та психології. Київ: «Школяр»-«Фада» ЛТД, 2003. Т. 4. С. 196–256.
6. Гордієнко С. Г. Формування духовності дітей та молоді засобами християнської моралі (сучасний погляд). URL: http://194.44.242.244/Portal/Soc_Gum/Npdntu_pps/2009_3/gordienko.pdf (дата звернення: 12.09.2022).
7. Довбня В. М. Філософія освіти Г. Г. Ващенка: навч.-метод. посіб. Черніг. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти ім. К. Д. Ушинського. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2010. 297 с.
8. Эстетика. Навчальний посібник / М. П. Колесніков, О. В. Колеснікова, В. О. Лозовой та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 208 с.
9. Єленський В. Релігійне навчання і виховання в законодавствах та освітніх системах західноєвропейських країн. *Людина і світ*. 2001. Грудень. С. 32–36.
10. Закович М. Про духовність і освіту. *Людина і світ*. 2001. Вересень. С. 42–44.
11. Кальниць Ю. Духовні школи в Україні: загальний огляд. *Людина і світ*. 2001. Квітень. С. 32–37.
12. Карпенко І. В., Карпенко К. І. Світ повсякденності як предмет філософського дослідження. *Інтелект. Особистість. Цивілізація: Темат. зб. наук. пр. із соц.-філос. пробл.* Вип. 6. Донецьк: ДонНУЕТ. 2008. С. 7–17.
13. Кизима В. В. Новое образование для нового человека. *Філософія освіти: науковий часопис*. Інститут вищої освіти АПН України; НПУ імені М. П. Драгоманова; Українська академія політичних наук. Київ: Майстер-клас, 2005. № 2. С. 36–61.
14. Култаєва М. Д. Філософія: життя після смерті. *Філософська думка: Український науково-теоретичний часопис*. 2011. № 2. С. 70–85.
15. Лагодич М. Проблеми викладання християнської етики в загальноосвітніх закладах. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці: Рута, 2003. Вип. 163–164: Філософія. С. 75–78.
16. Мілова О. Є. Філософсько-педагогічна концепція постмодернізму. *Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту*. 2007. № 2. С. 68–72.
17. Нагорна Т. В. Релігійний чинник у процесі формування творчої особистості в сучасному навчальному закладі. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2005. № 2. С. 125–129.
18. Овдієнко Л. Мистецтво освіти як творення людського образу. *Діалог культур: Україна у світовому контексті. Мистецтво і освіта: Зб. наук. пр.* Львів, 1998. Вип. 3. С. 99–102.
19. Радіонова І. О. Сучасна американська філософія освіти та виховання: еволюційні тенденції та інтерпретаційні можливості: автореф. дис. д-ра філос. наук: 09.00.05. Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. Київ, 2002. 36 с.
20. Радіонова Н. В. Філософська комунікація як чинник структурування культурно-освітнього простору на Слобожанщині у ХІХ ст.: автореф. дис. ... д-ра філософ. наук: 09.00.10. Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2009. 32 с.
21. Романенко М. І. Соціальні та парадигмально-когнітивні детермінанти розвитку сучасної освіти: дис. ... д-ра філософ. наук: 09.00.10 Дніпропетровський національний ун-т. Дніпро, 2003. 422 с.
22. Саган О. Місце релігії в системі загальнолюдських цінностей. *Влада і церква в Україні: перша половина ХХ ст.* Полтава, 2000. С. 5–54.
23. Сухомлинський В. А. Сердце отдаю детям. Киев: Радянська школа, 1971. 272 с.
24. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні. Вибрані педагогічні твори в 2-х т. Київ: Рад.школа, 1983. Т.1. С. 43–103.
25. Філіпович Л. Етнологія релігії: новий етап становлення. *Вісник НАН України*. 2000. № 7. С. 36–41.
26. Філософія освіти: навчальний посібник / за заг. ред. В. Андрущенко, І. Предборської. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 329 с.
27. Цінності православної культури як фактор морально-етичного виховання школярів: науково-методичний посібник / уклад.: П. І. Матвієнко, Г. А. Каліберда. Полтава: ПОШПО, 2007. 192 с.
28. Bollnow Otto Friedrich. Existenzphilosophie. 9 aufl. Stuttgart: W. Kohlhammer, 1984. 137 p.
29. Kohlberg L., Richard H. Moral Development: A Review of the Theory Theory into Practice, Vol. 16, № 2, Moral Development. *Apr.*, 1977. P. 53–59.

References

1. Ball, H. O. (2008). Oriientyry suchasnoho humanizmu (v suspilnii, osvittii, psykholohichnii sferakh). [Landmarks of the modern humanism (in social, educational, psychological spheres)]. Zhytomyr: PP «Ruta», «Volyn» [in Ukrainian].
2. Balukh, V. (2003). Balukh V. Relihiyni protsesy yak chynnyk formuvannya dukhovnosti narodu.. Chernivtsi, [Religious processes as factor of the forming of spirituality of people]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu*. Chernivtsi, Vyp. 163–164: Filosofiia. S. 11–12 [in Ukrainian].
3. Bunakova, Y. V. (2011). Etychesko-relyhyoznoe obrazovanie kak osnova formyrovaniia dukhovno-moralnykh tsennnosti. [Ethic-religious education as basis of the forming of spiritually-moral values]. *Filosofia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury. Naukovyi zhurnal*. Vypusk 2. Dnipropetrovs'k: DNU, S. 59–64 [in Ukrainian].

4. Bystrytskyi, K. B., Kozlovskyi, V.P., Proleev, S. V., Malakhov, V. A. (1992). Bytie cheloveka v kulture: opyt ontolohycheskoho podkhoda. [Life of human in a culture: experience of ontological approach]. AN Ukr., Yn-t fylosofyi. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
5. Vashchenko, H. (2003). Vykhovna rol mystetstva. Tvory. Pratsi z pedahohiky ta psykholohii. [Up-brining role of the art. Works. Labours are with pedagogics and psychology]. Kyiv: «Shkoliar»-«Fada» LTD, T. 4. S. 196–256 [in Ukrainian].
6. Hordiienko S. H. Formuvannia dukhovnosti ditei ta molodi zasobamy khrystyianskoi morali (suchasnyi pohliad). [Forming of spirituality of children and young people by facilities of Christian moral (modern vision)]. URL: http://194.44.242.244/Portal/Soc_Gum/Npdntu_pps/2009_3/gordienko.pdf (accessed: 12.09.2022) [in Ukrainian].
7. Dovbnia, V. M. (2010). Filosofiia osvity H. H. Vashchenka: navch.-metod. posib. [Philosophy of education by H. Vashchenka]. Chernih. obl. in-t pisladyplom. ped. osvity im. K. D. Ushynskoho. Nizhyn: Aspekt-Polihraf. [in Ukrainian].
8. Estetyka (2005). Navchalnyi posibnyk [Aesthetics. Train manual]. M. P. Kolesnikov, O. V. Kolesnikova, V. O. Lozovoi ta in. Kyiv: Yurinkom Inter, 208 s. [in Ukrainian].
9. Yelenskyi, V. (2001). Relihiine navchannia i vykhovannia v zakonodavstvakh ta osvitykh systemakh zakhidnoievropeiskykh krain. Liudyna i svit. [Religious studies and education in legislations and educational systems the Western European countries. Human and world]. 2001. Hruden. S. 32–36 [in Ukrainian].
10. Zakovych, M. Pro dukhovnist i osvitu. Liudyna i svit. [About spirituality and education. Human and world]. 2001. Veresen. S. 42–44 [in Ukrainian].
11. Kalnysh, Iu. (2001). Dukhovni shkoly v Ukraini: zahalnyi ohliad. Liudyna i svit. [Spiritual schools in Ukraine: general review. Human and world]. Kvitin. S. 32–37 [in Ukrainian].
12. Karpenko, I. V., Karpenko, K. I. (2008). Svit povsiakdennosti yak predmet filozofskoho doslidzhennia. *Intelekt. Osobystist. Tsyvilizatsiia: Temat. zb. nauk. pr. iz sots.-filos. probl.* [World of daily occurrence as subject of philosophical research. *Intellect. Personality. Civilization*]. Vyp. 6. Donetsk: DonNUET. S. 7–17 [in Ukrainian].
13. Kyzyma, V. V. (2005). Novoe obrazovanye dlia novoho cheloveka. *Filosofiia osvity: naukovyi chasopys* [New education is for a new human. *Philosophy of education: scientific magazine*]. Instytut vyshchoi osvity APN Ukrainy; NPU imeni M. P. Drahomanova; Ukrayinska akademiia politychnykh nauk. Kyiv: Maister-klas, № 2. S. 36–61 [in Ukrainian].
14. Kul'taieva, M. D. (2011). Filosofiia: zhyttia pislia smerti. *Filosofska dumka: Ukrayinskyi naukovy-teoretychnyi chasopys*. [Philosophy: life post mortem. *Philosophical idea: Ukrainian scientific magazine*]. № 2. S. 70–85 [in Ukrainian].
15. Lahodych, M. (2003). Problemy vykladannia khrystyianskoi etyky v zahalnoosvitykh zakladakh. [Problems of teaching of Christian ethics in secondary schools]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu*. Chernivtsi: Ruta. Vyp. 163–164: Filosofiia. S. 75–78 [in Ukrainian].
16. Milova, O. Ie. (2007). Filozofsko-pedahohichna kontsepsiia postmodernizmu. [Philosophical-pedagogical conception of Post-modernism]. *Pedahohika, psykholohiya ta med.-biol. probl. fiz. vykhovannia i sportu*. № 2. S. 68–72 [in Ukrainian].
17. Nahorna, T. V. (2005). Relihiinyi chynnyk u protsesi formuvannia tvorechoi osobystosti v suchasnomu navchalnomu zakladi. *Nauka. Relihiia. Suspil'vo*. [A religious factor is in the process of forming of creative personality in modern schools. *Science. Religion. Society*]. № 2. S. 125–129 [in Ukrainian].
18. Ovdiienko, L. (1998). Mystetstvo osvity yak tvorennia lyudskoho obrazu. *Dialoh kul'tur: Ukrayina u svitovomu konteksti. Mystetstvo i osvita: Zb. nauk. pr.* [Art of education as creation of human character. *Dialogue of cultures: Ukraine in a world context. Art and education*]. Lviv. Vyp. 3. S. 99–102 [in Ukrainian].
19. Radionova, I. O. (2002). Suchasna amerykanska filosofiia osvity ta vykhovannia: evoliutsiini tendentsii ta interpretatsiini mozhlyvosti: avtoref. dys. d-ra filos. nauk: 09.00.05. [Modern American philosophy of education and up-brining: evolutionary tendencies and interpretation possibilities]. Instytut filozofii im. H. S. Skovorody NAN Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
20. Radionova, N. V. (2009). Filozofska komunikatsiia yak chynnyk strukturuvannia kulturno-osvithnoho prostoru na Slobozhanshchyni u XIX st.: avtoref. dys. d-ra filosof. nauk: 09.00.10. [Philosophical communication as factor of structuring of cultural and educational space on Slobozhanshchyna in XIX century]. Khark. nats. ped. un-t im. H. S. Skovorody. Kharkiv. [in Ukrainian].
21. Romanenko, M. I. (2003). Sotsialni ta paradyhmalno-kohnityvni determinanty rozvytku suchasnoi osvity: dysertatsiya d-ra filos. nauk: 09.00.10. [Social and paradigmatic-cognitive determinants of development of modern education]. Dnipropetrovskiy natsionalnyi un-t. Dnipro [in Ukrainian].
22. Sahan, O. (2000). Mistse relihii v systemi zahalnolyudskykh tsinnosti. Vlada i tserkva v Ukraini: persha polovyna XX st. [A place of religion in the system of common values. Power and Church in Ukraine: the first half of XX century]. Poltava. S. 5–54.
23. Sukhomlyn'skyi, V. A. (1971). Serdtse otdaiu detiam. [Give a heart to the children]. Kyiv: Radianska shkola, 272 s. [in Ukrainian].
24. Ushynskyy, K. D. (1983). Pro narodnist u hromadskomu vykhovanni. [About nationality in public education]. Vybrani pedahohichni tvory v 2-kh t. Kyiv: Rad.shkola, T. 1. S. 43–103 [in Ukrainian].
25. Filipovych, L. (2000). Etnolohiia relihii: novyi etap stanovlennia. [Ethnology of religion: the new stage of becoming]. *Visnyk NAN Ukrainy*. № 7. S. 36–41 [in Ukrainian].
26. Filosofiia osvity: navchalnyi posibnyk (2009). [Philosophy of education: train manual] / za zah. red. V. Andrushchenka, I. Predborskoï. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
27. Tsinnosti pravoslavnoi kultury yak faktor moralno-etychnoho vykhovannia shkoliariv: naukovy-metodychnyi posibnyk (2007). [Values of the Orthodox culture as factor of mental and ethical education of schoolchildren: scientifically-methodical manual] / uklad.: P. I. Matviienko, H. A. Kaliberda. Poltava: POIPPO [in Ukrainian].
28. Bollnow, Otto Friedrich (1984). Existenzphilosophie. 9 aufl. Stuttgart: W. Kohlhammer.
29. Kohlberg, L., Richard, H. (1977). Moral Development: A Review of the Theory Theory into Practice, Vol. 16, № 2, Moral Development. Apr., P. 53–59.